

عناصر سازنده ی شعر (خیال) خیال چیست؟

علمی را نگفته ایم بلکه شباهتی را که بین “ماه نو” و “داس” و در عین حال “آسمان” و “مزرعه” حس کرده ایم، عینیت بخشیده ایم.

این جمله، آمیخته با خیال است یعنی در آن چیزی گفته شده فراتر از واقعیت علمی؛ و به همین لحاظ، تمایز عمده ای با جمله های نخست دارد.
دو جمله اول، از کشف یک رابطه زیبا بین داس و ماه و آسمان و مزرعه خیر نمی دهند و البته تأثیر آنها نیز در حد آگاهی بخشی است و بعد از آن، با مخاطب کاری ندارند. ولی کار جمله اخیر، فراتر از یک گزارش است بلکه گوینده می‌خواهد تخیل مخاطب را هم به کار بیندازد اگر بگوییم “ماه جسمی کروی است که به دور کره زمین می چرخد” و “آسمان فضایی است که زمین را احاطه کرده است” راست گفته ایم؛ حقیقتی علمی و قابل اثبات را طرح کرده ایم و با جرأت می توانیم از آن دفاع کنیم. منطق کلام ما همان منطق عادی است و ما نیز از این جمله ها فقط یک منظور داریم و بس؛ بیان ساده و بی پیرایه یک حقیقت.
اما اگر بگوییم “مزرع سبز فلک دیدم و داس مه نو” دیگر دریافت ما از محیط به نوع دیگری است. یک حقیقت و او را وادار کند که این چیزها را به شکل ویژه ای بنگرد و حتی گاهی به پذیرش یک سخن دیگر هم وادار شود.

صورت‌های خیال

در کنار شناخت صورت‌های خیال، یک بحث بسیار اساسی دیگر هم قابل طرح است؛ شاعر در این تصویرگری تا چه حد موفق بوده و آیا توانسته خیال را به شکلی هنری و تأثیرگذار به کار برد یا نه؟

این ارزیابی هنری، از شناخت خود صور خیال مهمتر است و بلکه ما آن صور را معرفی و دسته بندی کرده ایم تا ارزیابی و شناخت کیفیت آنها ساده ترباشد.
مناسفانه ادبای پیشین ما بیشتر به دسته بندی خیالها پرداخته اند و کمتر به نقد ارزشی آنها. مثلاً در بحث تشبیه، بیشتر تلاش، طرح انواع تشبیه از قبیل تشبیه مفرد، تشبیه مرکب، تشبیه مطلق، تشبیه مقید، تشبیه تفصیل، تشبیه مقلوب، تشبیه جمع، تشبیه تسویه، تشبیه ملفوف و تشبیه مفروق بوده تا دریافت این که بالاخره چگونه تشبیهی زیباست و چگونه تشبیهی زیبا نیست. و مینا و معیار ارزیابی ما چیست؟

به روشنی و قاطعیت نمی توان چیزی گفت، چون دامنه کاربرد خیال در شعر آن قدر گسترده است که هیچ قاعده و قانونی را بر نمی تابد. ما فقط می توانیم بعضی از ویژگیهای یک تصویرسازی خوب را نام ببریم و تا حدی ارزیابی کنیم. بحث در ارزشیابی خیال به شش صورت تقسیم بندی می‌گردد:
قلعرو تخیل در شعر بسیار گسترده است و همین، اهل ادب را ناچار کرده که اشکال گوناگون آن را در شاخه های مختلفی گنجانده و جداجا بررسی کنند. البته قدمای ما در این تقسیم بندی ها و جدول سازی ها زیاده روی کرده و به جای بحث در ارزش هنری صورت‌های خیال، بیشتر توان خود را صرف ایجاد شاخه‌ها و اصطلاحاتی کرده اند که گاه کمترین ارزش هنری ای ندارند.
ما این تقسیم بندی ها را تا حدی که به ارزیابی هنری صورت‌های خیال کمک می کنند مطرح می کنیم و بس. از تشبیه شروع خواهیم کرد که مادر بسیاری از صورت‌های خیال است. صورت‌های خیال شامل:
۱- تشبیه ۲-اغراق ۳-استعاره ۴- تشخیص ۵- مجاز ۶- حس آمیزی ۷- کنایه ۸-تقیض نمایی ۹- مدعا مثل ۱۰- اشاره

۱-تشبیه

منوچهری دامغانی در آن قصیده معروف خویش می‌گوید:

سر از البرز بر زد قرص خورشید

چو خون آوده دزدی سر ز کمکن

به کردار چراغ نیم مرده

که هر ساعت فزون گرددش روغن

در بیت نخست، شاعر خورشید هنگام طلوع را همانند دزدی خون آوده دانسته که سر از کیمتگاه بیرون می‌آورد. در بیت دوم نیز شاعر همان خورشید طلوع کننده را با چراغی در حال خاموشی که تازه در آن نفت ریخته‌اند و شعله‌اش هر لحظه در حال افزایش است، همانند دانسته است. به این کار، تشبیه می‌گوییم و می‌توان این تعریف را برایش نقل کرد: “تشبیه یادآوری همانندی و شباهتی است که از جهتی یا جهاتی میان دو چیز مختلف وجود دارد.

۲-اغراق

عنصری در وصف اسیر گرفتن محمود غزنی سروده است:

ز س اسیر که در خام کرد شاه زمین

بدان زمین نه همانا که زنده ماند بقر

می گوید سلطان آن قدر اسیر گرفت که برای در خام کردن آنها گاو در زمین زنده نماند. او در این جا اغراق به خرج داده یعنی چیزی را بیشتر از حد واقعی آن تصویر کرده است. ممکن است اغراق در جهت عکس این هم باشد یعنی اندک نمایانن چیزی چنان چه در این بیت خاقانی می بینیم:

هیچ سار که پذیرد، منم آن سایه هیچ

صور خیال و قالب های شعر فارسی

بخش سوم و پایانی

که مرا نام، نه در دفتر اشیا شنوند

قدمای ما، اغراق را بنا بر میزان بزرگنمایی یا به عبارت بهتر، میزان ممکن یا ناممکن بودن آن، دسته بندی کرده اند. این تقسیم بندی همانند بیشتر تقسیم‌بندی‌های دیگر، کمکی که ما نمی‌کنند چون آن چه در اغراق اهمیت دارد، شیوه بیان است نه میزان بزرگنمایی. ممکن است یک اغراق طبیعی و معتدل، طوری بیان شود که پذیرفتنی به نظر نیاید و بر عکس یک اغراق شدید، با یک بیان مناسب، قابل پذیرش باشد. مهم این است که شنونده، بتواند صورت اغراق شده حقیقت را در ذهن خود مجسم کند.
ظهِیر فارابی در آن بیت معروفش در مدح قزل ارسلان می‌گوید:

هُ کرسی فلک نهد آندیشه زیر پای

تا بوسه بر رکاب قزل ارسلان دهد

۳-استعاره

گفتیم که تشبیه، بیان همانندی بین دو چیز است. اما گاهی این بیان همانندی آن قدر در ادبیات یک ملت تکرار می‌شود که دیگر عامه مردم، به آن تشبیه عادت می‌کنند و کار به یکنواختی می‌کشد. یکی از کارهایی که شاعران در این شرایط برای پرهیز از تکرار و یکنواختی می‌کنند، این است که مشبه را برمی‌دارند و مشبه را به راستقیما در جای آن قرار می‌دهند.

مثلاً در دوره های نخستین ادبیات فارسی، تشبیه “قد بلند” به “سرو” از تشبیهات رایج بوده است چنان که رودکی در آن شعر معروفش می‌گوید:

میر، سرو است و بخارا بوستان

سرو، سوی بوستان آید همی ولی این رابطه بر اثر تکرار آن قدر عادی شده که مثلاً حافظ در قرن هشتم، حس کرده همان کلمه سرو کافی است و نیازی به یاد کرد مستقیم کسی که قامتش به سرو تشبیه شده نیست:

سرو چچان من چرا میل چمن نمی کند

همدم گل نمی شود، یاد سمن نمی کند
به این کار، استعاره می‌گوییم. یعنی قرار دادن واژه ای به جای واژه ای دیگر به شرط مشابهت بین آنها. استعاره در واقع شکل تکامل یافته و فشرده شده تشبیه است

۴-تشخیص

این دو بیت از مرحوم سلمان هراتی، را ببینید:

پیش از تو آب، معنی دریا شدن نداشت

شب مانده بود و جرأت فردا شدن نداشت
در آن کویر سوخته، آن خاک بی بهار

حتی علف اجازه زیبا شدن نداشت
“جرأت داشتن” و “اجازه داشتن”، صفاتی مربوط به انسان هستند ولی شاعر آنها را به “شب” و “علف” نسبت داده است. به این کار، یعنی نسبت دادن صفات جانداران به چیزهای بیجان، تشخیص می‌گوییم. این تشخیص، مصدر باب تفعیل است از ماده “شخص” و معنای آن “شخصیت بخشی” می‌شود. ما در کتابهای بدیع و بیان قدیم، چنین تقسیم بندی و عنوانی نداشته ایم و ادبای

آگهی

آگهی مناقصه عمومی یک مرحله ای (نوبت اول)	
دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی فسا در نظر دارد نسبت به واگذاری خرید خدمات گروه پرستاری دانشگاه علوم پزشکی از طریق مناقصه عمومی یک مرحله ای اقدام نماید	
موضوع: واگذاری خرید خدمات گروه پرستاری دانشگاه علوم پزشکی فسا	
تاریخ و محل ارائه اسناد مناقصه: از تاریخ پنجشنبه ۹۹/۱۰/۴ لغایت چهارشنبه ۹۹/۱۰/۱۰	
شرکت کنندگان می بایست جهت دریافت اسناد مناقصه صرفا به سامانه تدارکات الکترونیک دولت به آدرس www.setadiran.ir و جهت کسب اطلاعات بیشتر به واحد امور قراردادهای دانشگاه علوم پزشکی فسا مراجعه یا با شماره تماس ۰۷۱-۵۳۳۱۶۳۰۶ تماس حاصل نمایند.	
نوع تضمین شرکت در مناقصه: ضمانت نامه بانکی معتبر یا واریز وجه نقد به مبلغ ۲/۷۰۶/۷۷۰/۰۰۰ریال به شماره حساب ۰۰۱۰۸۱۰۷۳۷۸۴۸۳-۴۰۱۰۸۱۰۷۳۷۸۴۸۳ یا شماره شبنا ۰۰۱۰۸۱۰۷۳۷۸۴۸۳۱۳ (تمامی شعب) به نام اسلامی ایران به نام تمرکز وجوه سپرده دانشگاه علوم پزشکی فسا مهلت و محل تسلیم پیشنهادات: از تاریخ پنجشنبه ۹۹/۱۰/۱۱ تا تاریخ شنبه ۹۹/۱۰/۲۰	
شرکت کنندگان جهت تسلیم پیشنهادات صرفا می بایست، پاکات (الف، ب، ج) را در سامانه تدارکات الکترونیک دولت بارگذاری نمایند. به پیشنهادات غیر از ثبت شده در سامانه ترتیب اثر داده نمی شود.	
زمان و محل بازگشایی پاکات مناقصه: بازگشایی پاکات ساعت ۱۰ صبح روز یکشنبه مورخ ۹۹/۱۰/۲۱ در دفتر معاونت توسعه، مدیریت و منابع دانشگاه برگزار می گردد، شرکت کنندگان در صورت تمایل می توانند در زمان و مکان اعلام شده حضور یابند.	
هزینه خرید اسناد: شرکت کنندگان می بایست مبلغ ۳۰۰/۰۰۰/۰۰۰ ریال به شماره حساب ۴۳۴۹۸۸۹۷۷۴ بانک ملت یا شناسه ۴۴۰۰۰۸۱۵۳ به نام درآمد اختصاصی واریز و فیش آن را ضمیمه اسناد نمایند.	
شرایط مناقصه:	
۱-دانشتن تأیید صلاحیت از اداره تعاون، کار و رفاه اجتماعی و دارا بودن صلاحیت ایمنی	
۲-انجام امور فوق به مدت یک سال شمسی و شروع قرارداد از تاریخ ۹۹/۱۱/۱ می باشد.	
۳-داشتن توان مالی پرداخت حقوق و دستمزد حداقل ۳ ماه موضوع قرارداد	
۴-هزینه درج آگهی به عهده برنده مناقصه می باشد	
آگهی نوبت دوم: چهارشنبه ۹۹/۱۰/۳	
شناسه آگهی: ۱۰۶۳۷۹۴	
۹۶۸۳/۹۶۸۳/م الف	
دکتر حسن جمشیدی	
معاون توسعه، مدیریت و منابع	

آگهی مناقصه عمومی ۱۰۱۸-۹۹	
نوبت اول: ۹۹/۹/۳۰ طلوع	
سازمان مدیریت حمل و نقل مسافر شهرداری شیراز در نظر دارد نسبت به عملیات نصب و جمع آوری تجهیزات ترافیکی طبق برآورد، و دستور دستگاه نظارت از طریق مناقصه عمومی به پیمانکار واجد شرایط واگذار نماید. لذا از کلیه اشخاص حقوقی دارای صلاحیت از سازمان برنامه و بودجه حداقل پایه ۵ در رشته ابنیه یا راه یا سازه مرتبط با موضوع مناقصه دعوت به عمل می آید با توجه به موارد ذیل جهت اخذ اسناد مناقصه به آدرس: شیراز، بولوار امیرکبیر، شهرک والفجر، بولوار شهدای اتوبوسرانی مراجعه نمایند. ضمناً در صورت نیاز به اطلاعات بیشتر شماره تلفن ۰۷۱-۳۸۲۳۲۷۲۳ داخلی ۲۱۹ آماده پاسخگویی می باشد.	
مبلغ برآورد اولیه: ۷/۳۵۰/۰۰۰/۰۰۰ ریال	
-مدت قرارداد: یک سال از تاریخ انعقاد محل تحویل کالا: انبار مرکزی سازمان مدیریت حمل و نقل مسافر شهرداری شیراز	
واقع در شهرک والفجر	
مبلغ تضمین شرکت در مناقصه ۳۷۰/۰۰۰/۰۰۰ ریال به صورت ضمانت نامه بانکی یا فیش واریزی نقدی به حساب سپرده ۰۵۸۲۳۷۲۴۲-۷۰۰۸ بانک شهر شعبه قصدرشت به نام سازمان.	
-شرکت کنندگان می بایست سپرده فوق را حداکثر تا ساعت ۱۳ روز پنجشنبه مورخ ۹۹/۱۰/۱۱ اخذ و واریز نمایند. شمایان ذکر است به سپرده های بعد از تاریخ مذکور ترتیب اثر داده نخواهد شد.	
-برندگان اول و دوم مناقصه هرگاه حاضر به انعقاد قرارداد نشوند سپرده آنان به ترتیب ضبط خواهد شد.	
-در زمان انعقاد قرارداد ۱۰درصد مبلغ پیشنهادی به عنوان ضمانت حسن اجرای تعهدات به صورت ضمانت نامه بانکی اخذ می گردد.	
-جهت اخذ اسناد مناقصه، از تاریخ درج دومین آگهی و در ساعات اداری شخصا و یا از طریق معرفی نماینده به آدرس شیراز، بولوار امیرکبیر، شهرک والفجر، بولوار شهدای اتوبوسرانی واحد قراردادهای سازمان مراجعه نمایند.	
-شرکت کنندگان در مناقصه می بایست پس از دریافت اسناد و مدارک این مناقصه و تکمیل، آن مدارک را حداکثر تا پایان وقت اداری روز پنجشنبه مورخ ۹۹/۱۰/۱۱) به صورت لاک و مهر شده حضوراً به دبیرخانه سازمان به آدرس شیراز، بولوار امیرکبیر، شهرک والفجر، بولوار شهدای اتوبوسرانی تحویل نمایند.	
عبارت اعتبار پیشنهادها سه ماه می باشد. هیچ گونه پیشنهادی پذیرفته نخواهد شد.	
-چنانچه هر یک از متقاضیان پس از دریافت اسناد و مدارک مایل به شرکت به مناقصه نباشند، مقتضی است مراتب را کتبا حداکثر تا تاریخ ۹۹/۱۰/۱۱ به سازمان اعلام نمایند.	
-تاریخ بازگشایی پاکات: ساعت ۱۲ روز شنبه مورخ ۹۹/۱۰/۱۳ در محل چهارراه خلدبرین سالن اجتماعات اداره کل حقوقی شهرداری شیراز می باشد.	
مدت اعتبار پیشنهادها سه ماه می باشد.	
-بدیهی است هزینه آگهی به عهده برنده مناقصه خواهد بود و شهرداری در رد یک یا تمام پیشنهادات مختار می باشد.	
تمام پیشنهادات مختار می باشد.	
سایر اطلاعات و جزئیات مربوط به مناقصه در اسناد مناقصه مندرج است.	
-آگهی و اطلاعات مربوط به مناقصه از طریق سایت https://shaffaf.shiraz.ir قابل مشاهده می باشد.	
مشاهده می باشد.	
شناسه آگهی: ۱۰۶۳۰۵۶	
۹۶۶۵/م الف	
اداره کل ارتباطات و امور بین الملل شهرداری شیراز	

اداره کل ارتباطات و امور بین الملل شهرداری شیراز

۸

نمونه حس آمیزی:

ندارد پرده نیرنگ هستی جز من و مایی

به هر نقشی که چشمت وا شود رنگ صدا بنگر

بیدل	
سخن از زندگی نقره ای آوازی است	
که سحرکاهان فواره کوچک می خواند	

فروغ فرخزاد	
۷-کنایه	
گاهی اتفاق می افتد که گوینده به دلایلی از بیان مستقیم حقیقتی پرهیز می‌کند و سخنی می‌گوید که در ظاهر به معنایی دیگر دلالت می‌کند ولی به طور غیرمستقیم، به آن حقیقت اشاره دارد. مثلاً در بیان خشت کسی ممکن است بگوییم “آب از دستش نمی‌چکد” و در باب افلاس یا ورشستگی کسی دیگر، این عبارت را به کار بریم که “فرش او جمع شد”. این هم یک مثال شعری از فردوسی، در آن جا که کاووس شاه هوای جنگ با دیوان کرده و اطرافیان‌ش چاره را در رایزنی زائل زر می‌بینند:	
هیونی تگاور بر زال شاه	
بباید فرستاد و دادن پیام	
که گر سر به گل داری، اینک مشوی	
یکی تیز کن مغز و بنمای روی	
این گل، همان “گل سرشوی” است که، با آن سر را می‌شسته‌اند.	
می‌گوید: “حتی اگر در حَمّای و گل بر سر مالیده‌ای، کار را تا تمام بگذار و نزد ما بیا.” هدف اصلی، در این جا همان شتاب کردن است و این کنایه فقط برای تأثیر بیشتر لام به کار رفته است	

۸-تقیض نمایی

در این چند بیت دقت کنید

هرگز وجود حاضر غایب شنیده‌ای؟

من در میان جمع و دلم جای دیگر است

سعدی	
گوش مروّتی کو کز ما نظر نبودش	
دست غریق، یعنی فریاد بی صداییم	

بیدل	
فلک در خاک می‌غلتید از شرم سرفرازی	
اگر می‌دید معراج ز پا افتادن ما را	

بیدل
در هر سه بیت، امور متناقضی با هم پیوند یافته‌اند و چیزهایی گفته شده که در ظاهر نا ممکن به نظر می‌رسد؛ “حاضر غایب”، “فریاد بی‌صدا” و “معراج از پا افتادن”. می‌گوییم در این بیتها “تقیض نمایی” رخ داده است و از هر جهت که ببینیم، یکی از ابعاد متناقض تصویر، خودنمایی می‌کند. مثلاً “دست غریق” در ظاهر بی‌صداست اما چون برای خواستن بلند شده، می‌تواند از لحاظ معنی، فریاد تلقی شود.

۹-مدعا مثل

مدعا مثل این است که شاعر ادعایی می‌کند و سپس آن ادعا را با مثالی شاعرانه به کرسی می‌نشانند. سنایی می‌گوید:
تو علم آموختی از حرص، اینک ترس کاندر شب
چو دزدی با چراغ آید، گزیده تر برد کالا
مدعا و مطلب اصلی شاعر، ترس از علم بی‌تعهد است و برای اثبات آن، مثال می‌آورد؛ همان‌گونه که دزد چراغدار، در دزدی موفق تر است، انسان عالم نیز لغزشی شدیدتر دارد. اگر شاعر مدعا را خشک و خالی بیان کرده بود، کلامش برتری خاصی نداشت و از حد یک نصیحت فراتر نمی‌رفت. مثلاً که آورده شده، نوعی استدلال شاعرانه با خود دارد و همین ما را به پذیرش او می‌دارد.

۱۰-اشاره

آن چه تاکنون درباره صورت‌های مختلف خیال گفتیم، حاصل تقسیم‌بندی ناگزیر برای شناخت بهتر قابلیت‌هایی بود که برای ایجاد خیال وجود دارند. واقعیت این است که عملکرد خیال شاعران، محدود به صورت‌های شناخته شده نیست و همواره نمی‌توان خیالهای شعر را با قاطعیت مرزبندی کرد. گاهی در یک شعر، دو یا چند صورت خیال طوری درهم تنیده‌اند که تفهیم و تشخیص آنها از هم، دشوار است. از طرف دیگر، بعضی از صورت‌های خیال با هم تداخل دارند چنان چه به درستی نمی‌توان گفت با کدام یک مواجهیم. مثلاً در این بیت خاقانی، اغراق و تشبیه توأم داریم آن شکسته دل تر از آن ساغر بلوریم
که در میانه خارا کنی ز دست رها

پدیدآورنده: منبع: سرویس هنر اسلامی / داود دادور – به نقل از: گروه ادبیات تخیلی زنجان و دانشنامه روانشناسی و علوم تربیتی

تدوین: عباس علی	
------------------------	--